

Odpowiedzialność rodzicielska w obliczu przemian społecznych

Parental Responsibility in the face of social changes

DOI 10.25951/11155

*Mieć dziecko to wielka odpowiedzialność wobec niego,
wiele trzeba, by mieć prawo być ojcem lub matką.*

Janusz Korczak

Wprowadzenie

Dynamiczny rozwój współczesnego świata, wyznaczony globalnymi trendami, w tym także nowymi technologiami stawia przed pedagogiką i wychowaniem nowe wyzwania. Na plan pierwszy wysuwają się m.in. następujące zagadnienia: odpowiedzialność indywidualna i zbiorowa człowieka, prawa dziecka, dialog międzykulturowy, wolność człowieka. Celem opracowania jest zwrócenie uwagi na kluczową kwestię, tj. odpowiedzialność rodzicielską, widzianą w perspektywie wychowawczej, która stanowi istotne znaczenie w życiu każdej jednostki i społeczeństwa. Pojęcie to przywołuje się często w okresach przełomowych, na przykład gdy jest potrzeba przypomnienia m.in. rodzicom o poważnym zadaniu, czyli współodpowiedzialności za wychowanie i rozwój dzieci. Wszystko to sprawia, że odpowiedzialność, widziana w perspektywie wychowawczej, staje się kluczowym zagadnieniem, ponieważ wpisana jest w ludzkie życie i ma istotne znaczenie dla społeczeństwa. Jej znaczenie wyraźnie podkreśla między innymi Józef Górniewicz w książce *Kategorie pedagogiczne: odpowiedzialność, podmiotowość, samorealizacja, tolerancja, twórczość, wyobraźnia*, gdzie pisze: „człowiek będący podmiotem odpowiedzialności jest źródłem oceny moralnej własnych czynów, wypowiedzi, zachowań oraz uczestnikiem sytuacji i zdarzeń, w których uczestniczą też inne osoby” (Górniewicz 1997, s. 3). Jednakże należy podkreślić, jak pisze Hans Jonas, że „nowa natura naszego działania wymaga nowej etyki odpowiedzialności”. Odpowiedzialność obecnie żyjących polega na zobowiązaniu do zabezpieczenia przyszłości dla tych, których jeszcze nie ma lub którzy jeszcze się nie narodzili, a którzy bez naszej odpowiedzialności za nich nie mają szans (Jonas 1996).

W pierwszej części moich dociekań teoretycznych przedstawię rozumienie kategorii odpowiedzialności w świetle poglądów przedstawicieli wybranych nauk. Omówię genezę, definicję oraz rodzaje pojęcia odpowiedzialności. W drugiej części opracowania, rozpatrując kwestię odpowiedzialności, podejmę próbę odpowiedzi na pytania: Co rozumiemy pod pojęciem „odpowiedzialne rodzicielstwo”? Dlaczego współcześnie warto i trzeba podejmować problem odpowiedzialności rodzicielskiej za i wobec dzieci?

Odpowiedzialność – rozumienie pojęcia

Nie ulega wątpliwości, że termin „odpowiedzialność” przeżywa dziś swoją świetność, przybierając różne perspektywy i rekonstrukcje. W dominującej współcześnie literaturze nauk społecznych daje się zauważyć mnogość założeń teoretycznych na temat rozumienia i ujmowania odpowiedzialności. Wynika to m.in. z faktu, że odpowiedzialność odnosi się do różnych obszarów aktywności człowieka. Pojęciem tym operuje się między innymi w filozofii, etyce, prawie, w pedagogice. Narracje przedstawicieli różnych nauk, dotyczące odpowiedzialności, podkreślają jej ważność i istotę. Ilustrują to m.in. słowa Jana Pawła II, który pisał, iż człowiek przyjmuje odpowiedzialność osobistą za życie, za jego przyszły kształt, za jego wartość. Przyjmuje też odpowiedzialność społeczną za sprawiedliwość i pokój, za ład moralny własnego środowiska i całego społeczeństwa, za dobro wspólne. Człowiek bowiem, który ma taką świadomość sensu życia, nie burzy, ale buduje przyszłość.

Odwołajmy się wpierrw do ustaleń słownikowych, gdzie dowiadujemy się, że odpowiedzialność możemy rozumieć jako konieczność, obowiązek moralny lub prawny odpowiadania za swoje czyny i ponoszenia za nie konsekwencji (Sobol 2005). *Słownik frazeologiczny języka polskiego* (t. 1, 2, 1967, 1968) zwraca uwagę na podstawowe właściwości tego terminu. Człowiek odpowiedzialny to ktoś:

- gotowy do ponoszenia konsekwencji swojego postępowania,
- mający obowiązek dopilnowania czegoś,
- ponoszący winę za coś, co nie powinno się zdarzyć,
- wymagający kwalifikacji i obarczający odpowiedzialnością,
- powodujący jakiś stan lub proces.

Odpowiada się zatem za coś lub za kogoś, jest się odpowiedzialnym przed kimś, kto jest źródłem odpowiedzialności (von Buren 1960).

Samo pojęcie odpowiedzialności wywodzi się z dziedziny prawa rzymskiego. Używane w prawie rzymskim terminy *respondere*, *responsio*, *responsum* ozna-

czyły: odpowiadać przed sądem na oskarżenie, bronić przed sądem siebie lub kogoś, usprawiedliwiać swoje zachowanie, swoje czyny lub czyjeś (Filek 1999).

Aby zrozumieć koncepcję odpowiedzialności, odwołajmy się do źródeł narracji, których należy niewątpliwie szukać w dziełach filozofii klasycznej (m.in. platonizm, arystotelizm, tomizm), personalizmie, fenomenologii czy w filozofii egzystencjalnej. Warto w tym miejscu nadmienić, iż w świetle poglądów przedstawicieli personalizmu odpowiedzialność jest związana z danym systemem wartości, jest ona również prawem i obowiązkiem, a także przeznaczeniem człowieka. Odpowiedzialne funkcjonowanie w świecie społecznym to niezwykle ważny czynnik dojrzałości człowieka (Albińska 2004).

Dla Karola Wojtyły „(o)soba – to ktoś. Człowiek jest osobą z natury (...) i z natury też przysługuje mu podmiotowość właściwa sobie” (Wojtyła 1994, s. 123). Świadomość i doświadczenie to kolejne cechy człowieka. Przy doświadczeniu Karol Wojtyła odwołuje się do wolności. „Człowiek jako osoba sam siebie posiada i sam sobie panuje, ale też sam za siebie i przed sobą odpowiada” (Bielicki 2000, s. 27). Józef Górniewicz dostrzega, że w historii cywilizacji doceniano postawę odpowiedzialności człowieka za jego działalność, ale było i tak, że to poczucie odpowiedzialności w niektórych sytuacjach słabło. W takich okolicznościach szczególnie filozofowie i pedagodzy upominali się „o dowartościowanie kategorii odpowiedzialności w życiu publicznym, albowiem odpowiedzialność za słowa i czyny należała do kanonu «dobrego wychowania człowieka»” (Górniewicz 1997, s. 13–14). A zatem odpowiedzialność stanowiła ważną cechę postępowania człowieka w stosunku do innych osób, grup, zbiorowości.

Odpowiedzialne funkcjonowanie w świecie społecznym to niezwykle ważny czynnik dojrzałości człowieka. W tym miejscu odwołam się do naukowego ujęcia odpowiedzialności, które odnajdujemy m.in. w książce *O odpowiedzialności* Dietricha Bonhoeffera. Autor pisze, że:

Odpowiedzialność nasza nie jest odpowiedzialnością nieskończoną, lecz ograniczoną. Wprawdzie wewnątrz tych granic obejmuje ona całą rzeczywistość; dopytuje się nie tylko o dobrą wolę, lecz o pomyślność działania, nie tylko o motyw, lecz także o przedmiot, próbuje całość danej rzeczywistości rozpoznać w jej źródle, istocie i celu (...) w danej sytuacji trzeba wszystko obserwować, rozważać, oceniać, rozstrzygać w ramach ograniczenia ludzkiego poznania w ogóle. Trzeba mieć odwagę przewidywać najbliższą przyszłość, trzeba z całą powagą rozważyć następstwa działania, tak samo, jak trzeba podjąć próbę zbadania własnych motywów, własnego serca. Może się okazać, że zadaniem nie jest wyważanie tego świata z posad, lecz czynienie w danym miejscu tego, co w wejrzeniu rzeczywistości jawi się jako konieczne. Trzeba też przy tym postawić jeszcze pytanie o to, co jest moż-

liwe – ostatni krok nie zawsze może być uczyniony natychmiast, a działanie odpowiedzialne nie może pragnąć pozostawać ślepym (Bonhoeffer 2001, s. 38–39).

A zatem odpowiedzialność wymaga niezwyklej czujności i zaangażowania etycznego.

W obiegowym znaczeniu odpowiedzialność jest interpretowana w ścisłym związku z pojęciem obowiązku. Michel Foucault pisze, że człowiek odpowiedzialny ma świadomość możliwej kary, która ma zasadniczy wpływ na jego działalność. Wspomniany autor wskazuje na czynnik intelektualny, zalicza do niego świadomość odpowiedzialności, obejmującej uzmysłowienie normy regulującej jakiś fragment stosunków międzyludzkich i skutków, jakie może ponieść jednostka nierespektująca tej normy. Drugi element to fakt, że podmiot zna z własnego doświadczenia lub z przekazów innych osób „wysokość” kary. Pokazuje to kierunek prowadzący od odpowiedzialności zbiorowej do odpowiedzialności indywidualnej i częściowej (Foucault 2000, s. 322).

Przypisanie odpowiedzialności sobie i poczucie odpowiedzialności za siebie i innych wyraźnie są związane z postawą człowieka. Obok odpowiedzialności prawnej pojawia się odpowiedzialność moralna, która stanowi „centralny fenomen etycznej sfery człowieka, rdzeń doświadczenia moralnego” (Wołoszyn-Spirka 1998, s. 14). Wrażliwość i umiejętność dostrzegania potrzeb ludzi świadczy o pełnym człowieczeństwie jednostki. Kazimierz Sośnicki, analizując zagadnienie odpowiedzialności, wyróżnia następujące jej rodzaje: fizyczną – odpowiedzialność za wykonanie czynu; psychiczną (psychologiczną) – pojawia się wówczas, gdy negatywne działanie wypływa z cech charakteru jednostki; moralną – dotyczy sytuacji potencjalnych, a nie fizycznych, realnych. Wrażliwy moralnie, zdolny do samokontroli człowiek czuje się odpowiedzialny już za samo wyobrażenie sobie jakiegoś stanu rzeczy. Odwołuje się przy tym do swojego sumienia. Sumienie tu traktuje się jako czynnik służący ocenie postępowania człowieka według przyjętych przez niego wartości (Sośnicki 1973, s. 83–85). Ewa Albińska podkreśla, że odpowiedzialność jako kategoria moralna wiąże się z przeżyciami i stosunkami międzyludzkimi. W swoich rozważaniach autorka pisze, że „odpowiedzialność moralna stanowi tu wyraz samokontroli i wrażliwości sumienia. W świecie uporządkowanym według jednoznacznych związków przyczynowo-skutkowych dość często występują sytuacje niepewności i ryzyka (...). Sumienie jest odpowiedzią na relację między czynem pomyślanym a jego potencjalnym skutkiem” (Albińska 2004, s. 773).

Mieczysław Michalik wyróżnia następujące zakresy pojęcia odpowiedzialności:

- konkretny, indywidualny – czyli tzw. mikrozasieg, co w rezultacie oznacza odpowiedzialność osobistą,
- średni zasięg – interpretowany jako odpowiedzialność określonych grup i ról społecznych, na przykład odpowiedzialność polityczna, obywatelska, zawodowa,
- makrozasieg – rozumiany jako fundamentalna odpowiedzialność i współodpowiedzialność za świat i innych, mająca charakter uniwersalny, metafizyczny (Michalik 1998, s. 21–22).

Według Albińskiej, u neoewolucjonistów lansowana jest odpowiedzialność uniwersalna, czyli odpowiedzialność za procesy społeczno-kulturowe; jest ona zorientowana na przyszłość. Inaczej jest w ujęciu fenomenologicznym, w którym „poczucie odpowiedzialności świadczy o wolności człowieka; człowiek, który ma ponosić odpowiedzialność za swoje działanie, musi być wolny w swoich decyzjach oraz czynach” (Albińska 2004, s. 773). Fenomenolog Roman Ingarden w 1968 roku pisał:

Odpowiedzialny za coś może być tylko ktoś, kto jest istotą świadomą. To, za co można być odpowiedzialnym i w pewnym określonym momencie odpowiedzialnym się staje, należy do kategorii wydarzeń wywołanych przez nie stanów rzeczy. Musi to być jakieś przedsięwzięcie przez osobę i przez nią spełnione działanie, jakieś aktywne czynienie, a nie pasywnie przez nią doznawane wydarzanie się, to więc, co popularnie nazywane jest czynem człowieka (Ingarden 1989).

Według Ingardena należy zatem odróżnić cztery sytuacje, w których występuje fenomen odpowiedzialności:

1. ktoś ponosi odpowiedzialność za coś;
2. ktoś podejmuje odpowiedzialność za coś;
3. ktoś jest za coś pociągany do odpowiedzialności;
4. ktoś działa odpowiedzialnie (Ingarden 1989).

Autor w swoich analizach wyróżnia także warunki formalne każdej odpowiedzialności, są to:

- istnienie wartości z wzajemnymi powiązaniami oraz możliwości ich realizacji w konkretnych warunkach,
- ścisła identyczność sprawcy,
- realność człowieka jako cielesno-psychiczno-duchowej istoty,
- zasadniczo „wolne” i „własne” działania człowieka, uwarunkowane jego podstawową strukturą jako systemu względnie izolowanego,

- istnienie świata realnego jako bytu złożonego z wielkiej liczby „częściowo otwartych” oraz „częściowo izolowanych” systemów, pomiędzy którymi istnieją przyczynowe zależności,
- realność czasu: to, co przyszłe, wynika z teraźniejszości (Ingarden 1989, s. 107).

Odpowiedzialność może zatem oznaczać: świadome podejmowanie decyzji przy jednoczesnym rozumieniu wszelkich skutków z niej wynikających i pełnym ponoszeniu konsekwencji takiego działania; świadome dokonanie wyboru, ale z „niepełnym obrazem” czy też niepewnością co do skutków, a mimo to istniejącą zgodą na ponoszenie konsekwencji (Kopińska 2012, s. 121–139). Odpowiedzialność odnosi się do rzeczy, procesów, a także do wartości bądź zbiorów wartości akceptowanych przez człowieka i związanych z nimi motywów działania i dążeń. To one wyznaczają jej treść, poziom i kierunek. Wyróżniamy odpowiedzialność naturalną (rodzica za dziecko), narzuconą (prawem), wymuszoną (np. oczekiwaniami społecznymi) i kontraktową – wynikającą z przyjęcia umowy, społeczeństwo mocą prawa nakłada na rodziców odpowiedzialność o charakterze umowy; jej wykładnia prawna znajduje się w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym, głosi ją także Konwencja o prawach dziecka (Jonas 1996, s. 175–176). Świadome wypełnianie zadań przez współczesnych rodziców wymaga od nich niezwykle dojrzałości i wiedzy. Z powyższą refleksją wiążą się zasady odpowiedzialności na gruncie rodziny, które przybierają dwa wymiary. Zgodnie z pierwszą każdy rodzic odpowiada za edukację i prawidłowy przebieg rozwoju dziecka. Druga podkreśla, że rodzice odpowiadają sami przed sobą, przed swoim sumieniem za to, co robią, i za to, jacy są. Odpowiedzialność „wybiegająca w przyszłość” jest równoznaczna z powinnością samorozwoju, z obowiązkiem troski o samego siebie (Michalak 2003, s. 21–24).

Reasumując, o odpowiedzialności można mówić, gdy spełnione zostaną następujące warunki:

1. podmiot może dokonać wyboru wartości spośród wartości pozytywnych i negatywnych ontycznie powiązanych;
2. podmiot musi być w zgodzie ze sobą, to znaczy w każdym działaniu odnajdywać osobową tożsamość;
3. człowiek musi być odpowiedzialny tylko za takie czyny, które wypływają z jego wolnej woli – on jest podmiotem tego działania;
4. działania ludzkie, za które ponosi się odpowiedzialność, usytuowane są w czasie i tylko poprzez czasowość można je określić (Ingarden 1994, s. 50).

Analogiczne warunki realnie podejmowanej odpowiedzialności odnajdujemy w *Encyklopedii filozofii wychowania*; są nimi:

- wolność (myślenie i wyrażanie opinii, określonego postępowania),
- wartości (ponieważ odpowiedzialność realizuje się dla określonych wartości, stosunku do nich, naruszenia ich lub urzeczywistnienia),
- aktywność ludzka, decyzja i czyn (w wolności i stosunku do wartości wyraża się poczucie odpowiedzialności człowieka),
- sumienie (to zdolność do rozeznania w świecie wartości, ich akceptacji, oceny innych, samooceny jakości swego postępowania),
- gotowość do ponoszenia odpowiedzialności za swe czyny,
- racjonalność (umiejętność rozumnego oglądu rzeczywistości, trafnego kojarzenia przyczyn i skutków wpływu czynów na losy jednostki i wydarzenia społeczne) (Jedynak, Kojkoł 2009, s. 212).

Odpowiedzialność rodzicielska w perspektywie wychowawczej i jej znaczenie w czasach współczesnych

Problematyka odpowiedzialności widziana w perspektywie wychowawczej staje się obecnie kluczową kwestią, mamy bowiem dziś do czynienia z pogłębiającym się kryzysem odpowiedzialności w różnych obszarach funkcjonowania człowieka. Współczesna rzeczywistość nie sprzyja narracji o odpowiedzialności w świecie nieprzewidywanych działań człowieka i ich konsekwencji. Najbardziej ciąży mu i najczęściej są spotykane sytuacje, gdy do tej odpowiedzialności jest pociągany. Jedną z nich określa Konwencja o prawach dziecka: „Rodzice lub w określonych przypadkach opiekunowie ponoszą główną odpowiedzialność za wychowanie i rozwój dziecka. Jak najlepsze zabezpieczenie interesów dziecka ma być przedmiotem ich największej troski” (Konwencja o prawach dziecka, 1991, art. 18, s. 1678). Jest to więc „nieustanna troska o to, co jest nam powierzone. Wymaga czujności, by, o ile zajdzie taka potrzeba, móc działać na rzecz przedmiotu naszej odpowiedzialności. Na terenie *praxis* troska wyraża się w konkretnym działaniu, ale jest ona czymś więcej niż owo działanie, jest tym, co nas do niego prowadzi i skłania” – uzasadnia Anna Marek-Bieniasz (2006).

Dynamiczne przeobrażenia rodziny odzwierciedlają wyraźnie globalne procesy społeczno-kulturowe (Giza-Poleszczuk 2004, s. 272) oraz zmiany indywidualnych podejść wobec podejmowania przez młode osoby ról rodzicielskich (Bakiera 2003, s. 47). Pojawia się specyficzna potrzeba przyjrzenia się czynnikom, które opisują współczesną rodzinę, z intencją wskazania na nowe zjawiska związane z jej funkcjonowaniem wraz z oczekiwaną odpowiedzialnością rodzi-

cielską, która powinna stanowić dla młodych rodziców szansę na ich osobisty rozwój (Bakiera 2003).

Rodzicielstwo jest zrozumiałą kategorią pojęciową i należy wiązać je z pełnieniem przez rodziców ról rodzicielskich wobec wychowujących się w rodzinie dzieci. Mogą być one pojmowane wielorako, co związane jest z przemianami społeczno-kulturowymi, jakie się ciągle dokonują i decydują o kształcie współczesnej rodziny i rodzicielstwa. Należy jednak podkreślić, iż innego znaczenia rodzicielstwo nabiera w zestawieniu z pojęciem „odpowiedzialne”. Już nie jest to rodzicielstwo jakiekolwiek, ale odpowiedzialne, czyli świadome, kompetentne.

Epoka ponowoczesności niesie za sobą wiele wyzwań dotyczących życia codziennego. Ukazuje kondycję współczesnych rodziców, która jest targana codziennością w szalonym pośpiechu, pogonią za karierą, orientacją na wartości konsumpcyjne i na „zysk ponad wszystko” (Melosik 2017, s. 56). Wypełnianiu roli rodzicielskiej towarzyszy dziś wiele utrudniających ją zjawisk. Trudno tutaj wejść w szczegóły zjawiska, niemniej jednak konsekwencje dostrzegamy na każdym kroku. Do tego należy dodać, że to na rodziców spada odpowiedzialność za wypracowanie względnej równowagi między procesami socjalizacji i indywidualizacji w wychowaniu młodego pokolenia. Dotychczasowy model kształtowania odpowiedzialności rodzicielskiej należy odnieść do analiz wielkich transformacji społeczno-kulturowych, a w nich do kształtujących się relacji człowiek – człowiek. Ukazują one bowiem także ewolucję form relacji w układzie rodzic – dziecko. Ujawniają one wartości i cechy osobowościowe, które określają humanistyczną orientację na człowieka i jego rozwój (Martyniak 2021, s. 125).

Mimo pojawiających się problemów, z jakimi boryka się współczesna rodzina, pozostanie nadal filarem życia społecznego i podstawowym środowiskiem afirmacji życia i prawdy o nim. Od rodziców oczekuje się zaangażowania w proces socjalizacyjno-wychowawczy dziecka wraz z odpowiedzialnym przygotowaniem go do pełnienia w przyszłości ról człowieka dorosłego. Podjęcie przez rodziców odpowiedzialności za rozwój i wychowanie dziecka jest ważnym obszarem ich wspólnej działalności związanej z troską o potomstwo. Jednakże każde środowisko domu rodzinnego dziecka jest inne. Będzie ono zależne od szeregu czynników, m.in. od struktury, typu rodziny, liczby jej członków, kontekstu kulturowego. Każde dziecko wzrasta w rodzinie w odmiennych warunkach i otrzymuje inne wzorce zachowania. To na rodziców spada odpowiedzialność za wypracowanie względnej równowagi między procesami socjalizacji i indywidualizacji w wychowaniu dziecka. Odpowiedzialność to postawa rodzica przygotowująca dziecko do życia w społeczeństwie, często wykorzystu-

jąca własne doświadczenie, by uczyć się na błędach i uświadamiać sobie skutki własnego działania.

Sztuka bycia mądrym rodzicem to umiejętność rozmawiania z dzieckiem w taki sposób, by wyjaśniać zjawiska społeczne, opowiadać o naturze emocji i jednocześnie rozwijać u dziecka zdolność dostrzegania, nazywania i radzenia sobie z emocjami. Siła empatycznej opieki, czyli rozpoznawanie potrzeb dziecka, jest niezwykle ważna w jego życiu. Słowa, które wypowiadamy w obecności dziecka, mają ogromne znaczenie. Mogą stać się dla niego wsparciem – tak, że poczuje się dla nas ważne, akceptowane, dając mu siłę. Ale słowa – źle wypowiadane – mogą też zranić. Dorosły powinien wziąć na siebie odpowiedzialność za sposób, w jaki komunikuje się z dzieckiem. Powinien być świadomy tego, co czuje, myśli i mówi w obecności dziecka. Pamiętajmy, że postrzeganie danego problemu, sytuacji jest diametralnie różne z perspektywy dziecka. Tylko spójny przekaz sprawi, że dziecko poczuje się bezpieczne. Poczuje, że jest akceptowane, ważne i traktowane podmiotowo przez dorosłego. Na bazie prawidłowych relacji dziecka z rodzicami rodzi się więź, która stanowi ważny element spójności i bezpieczeństwa rodziny (Brągiel i in. 2019, 2022). Tylko konsekwentne stosowanie odpowiedzialnej postawy w procesie wychowawczym pomoże stworzyć dziecku warunki do wyborów drogi życiowej w sposób autonomiczny, a tym samym będzie służyć pokazywaniu skutków własnych wyborów, uczeniu się osobistej oceny własnego zachowania i postawy, nadawania wartości i celowości działaniu, a także właściwej, osobistej formy i zakresu odpowiedzialności (za co i przed kim jestem odpowiedzialny). Odpowiedzialność rodzicielska w swym dynamicznym charakterze istotnie wpływa na kształtowanie relacji, proces wychowawczy i przekazywanie wartości dziecku. By zbudować bezpieczną więź, trzeba być obecnym, słuchającym i szczerym rodzicem. Niezbędna jest dyspozycyjność rodziców, ich współodpowiedzialność oraz tradycje i wartości w rodzinie. Rodzic powinien wziąć na siebie odpowiedzialność za sposób, w jaki się komunikuje. Powinien być świadomy tego, co czuje, myśli i mówi w obecności dorastającego dziecka. Pamiętać należy, że perspektywa postrzegania danego problemu jest diametralnie różna od perspektywy młodego człowieka. Tylko spójny przekaz rodzica sprawi, że poczuje się on akceptowany, ważny i podmiotowo traktowany. Na bazie prawidłowych relacji z rodzicami rodzi się więź, która stanowi ważny element spójności rodziny i bezpieczeństwa (Brągiel i in. 2019, 2022).

Tylko rodzice posiadający konkretne kompetencje, prezentujący określone podejście do wartości wykształcenia, reprezentujący pewne sposoby postrzegania świata, siebie samych, rzeczy istotnych i mało ważnych – są odpowiedzialni

i decydują o dalszym życiu i rozwoju swoich dzieci. W tym też sensie można nawiązać do poglądu Talcotta Parsonsa, który przypisywał rodzinie możliwość determinowania losów i szans życiowych jej członków, zwłaszcza zaś młodego pokolenia (Parsons 1972). Realizowane przez rodziców wzory socjalizacyjne, poszukiwanie przez nich gwarancji na wybór dobrej strategii życiowej wyznaczają niewątpliwie pole podejmowania działań i w dużej mierze przesądzają o tym, jak dziecko porusza się w przestrzeni społecznej. Maria Ziemska dodaje, iż na jakość pełnienia roli rodzicielskiej wpływa przekonanie rodzica o ważności roli rodzicielskiej, stopień identyfikacji z nią i treść motywacji współżycia rodzinnego (Ziemska 1973, s. 25). Z kolei Anna Kwak zwraca uwagę na posiadanie umiejętności kreatywnego wykorzystania wiedzy, doświadczenia i technik oraz uświadomienie sobie przez rodziców, że aktywne i rzeczywiste pełnienie roli rodzicielskiej to proces, w trakcie którego zachodzą nieustanne interakcje między dzieckiem a rodzicem (Kwak, Pascall 2005, s. 27). Podkreślony został tu przez autorkę społeczny charakter rodzicielstwa.

W kontekście społecznego konstrukcjonizmu Terry Arendell wymienia istotne założenia:

- opieka nad dziećmi musi być spełniana rozsądnie,
- realizacja zadań wobec dziecka jest odpowiedzią na instynkt biologiczny ze strony tych, którzy je płodzą, rodzą czy przejmują opiekę,
- ludzkie rodzicielstwo jest czymś więcej niż biologicznym nakazem czy wdrukowaniem genetycznym,
- czynności rodzicielskie nie wynikają bezpośrednio ze zdolności do rozmnażania się, ale są procesem społecznym.

Rodzicielstwo jest zatem produktem kultury, czyli uzależnione jest od teorii, jakie w danym czasie funkcjonują. Związane jest także z „kulturowym rozumieniem dzieciństwa” i jego rolą oraz strukturalną rzeczywistością, w której jest ono usytuowane (Kwak, Pascall 2005, s. 30). To proces odpowiedzialny, „ponieważ dotyczy wartości osoby, która jest przecież miarą godności człowieka. Odpowiedzialne rodzicielstwo powinno mieć swój początek już w momencie, kiedy małżonkowie mogą się stać rodzicami, przekazując życie nowej istocie ludzkiej” (Jan Paweł II 1999).

W nawiązaniu do powyższej refleksji możemy stwierdzić, że rodzic odpowiedzialny charakteryzuje się następującymi cechami:

- jest autonomiczny moralnie, czyli świadomy swych obowiązków i sposobów ich realizacji,
- liczy się ze skutkami podejmowanych decyzji,
- dąży do realizacji zaplanowanych własnych aktywności,

- gotów jest poddać pod osąd innych ludzi własne pomysły,
- jest aktywny, świadomy, odpowiedzialny za wybór, decyzje i działania,
- wywiązuje się ze składanych obietnic,
- jest skoncentrowany na zadaniach i skupia się na wynikach końcowych,
- dąży do celu (Albińska 2004, s. 757).

Każdy rodzic może wziąć odpowiedzialność tylko za to, jakim jest rodzicem. Rodzice są odpowiedzialni za brak nadzoru lub złe wychowanie dziecka. Odpowiedzialność za dziecko to jest odpowiedzialność za to, co ono ma zrobić lub czego nie ma robić. Każdy rodzic musi wiedzieć, co od niego zależy, a na co nie ma wpływu. Wymaga to wysiłku, a niekiedy i wyrzeczeń, jednakże odpowiedzialność rodzicielska czyni życie człowieka wartościowym, daje poczucie własnej wartości, skutkuje szacunkiem i zaufaniem osób najbliższych. Odpowiedzialne rodzicielstwo wyraża się racjonalnym namysłem. Współcześnie role rodzicielskie w znacznym stopniu są uwolnione od społecznie określonego schematu ich realizacji, co z jednej strony daje szansę na kreatywne tworzenie relacji z dzieckiem, ale z drugiej tworzy zagrożenie powstawaniem relacji niezaangażowanych i uprzedmiotawiających. Liczne diagnozy i raporty ukazują konsekwencje rozwojowo-wychowawcze dzieci wychowywanych w rodzinach, w których rodzice zaniedbują swoje role rodzicielskie bądź ich nie wypełniają. Do deficytów odpowiedzialności autorzy raportów zaliczają: kryzys wartości, alienację jednostki, dezintegrację osobowości, zły wpływ autorytetu. Trudne zatem staje się dziś stwierdzenie, kto za co jest odpowiedzialny i w jakim zakresie (Dykcik 2010). Niemniej jednak: „Dopóki żyjemy w twardej rzeczywistości współczesnej cywilizacji, nie wolno nam zostawiać dziecka samotnego, zdanego tylko na siebie. Pełna autonomia (...) musi być wspierana przez spolegliwego opiekuna, który pokazuje warianty możliwych wyborów, ich konsekwencje, pomaga antycypować i ponosić odpowiedzialność” (Nowicka-Koziół 1993, s. 236).

Rodzinę jako ważny obiekt zmieniającej się przestrzeni społecznej, bez względu na jej model czy pełnione funkcje, można analizować w aspektach: trwania, ekspresji, strategii rozwoju oraz pomocy i wsparcia. W edukacji społecznej ku odpowiedzialności rodzicielskiej ważne jest, by rodzice mogli liczyć na wsparcie ze strony państwa i systemu społecznego. Znaczna grupa rodziców zmuszona jest bowiem dzisiaj do szukania pomocy w swoich działaniach opiekuńczo-wychowawczych związanych z pełnieniem ról rodzicielskich. Państwo i instytucje pomocowe powinny czynić wszystko dla dobra rodziny i dzieci. Analiza literatury przedmiotu ukazuje istotne obszary, w ramach których można by prowadzić działania pomocne dla rodziny, mające także walory profilaktyki (Izdebska 2000, s. 104–160). W pedagogice społecznej propozycje

strategii działaniowych sprowadzają się do koncepcji opartych na wartościach ponadczasowych i uniwersalnych, do których wielu autorów zalicza: idee edukacji społecznej; idee podmiotowości; idee sprawiedliwości społecznej i idee pomocniczości (Gawlina 2001, s. 29). Warto zaznaczyć, że dużą rolę w tym względzie ma do spełnienia polityka prorodzinna, która powinna umożliwić rodzicom połączenie życia rodzinnego z zawodowym.

Refleksja końcowa

Niewątpliwie należy stwierdzić, że w dzisiejszej społeczności – charakteryzującej się rozwojem naukowym i technologicznym, w której łatwo o depersonalizację i umasowienie wychowania – wydaje się bardzo ważne budowanie postawy odpowiedzialności u wszystkich osób. Wymaga to jednak następujących zmian:

1. systematycznego i wzmożonego monitoringu przez instytucje i organizacje opiekuńcze i pomocowe sytuacji zagrażających rozwojowi lub ograniczających rozwój i wychowanie młodego pokolenia w rodzinie, zwłaszcza dysfunkcjonalnej;
2. pogłębionych i systematycznych diagnoz;
3. wzmożenia działań profilaktycznych i skuteczności regulacji prawnych;
4. wspierania rodziców w ich funkcjach wychowawczych oraz monitorowania i promowania przestrzegania praw dziecka;
5. dla zminimalizowania sytuacji niekorzystnych istotne znaczenie ma edukacja społeczna, przyjmująca charakter profilaktyki w społeczeństwie, której jednym z celów byłoby właściwe przygotowanie młodych pokoleń do pełnienia roli rodzicielskiej i bycia odpowiedzialnymi. Chodzi o to, by ukazać istotę odpowiedzialności rodzicielskiej, a także wskazać na osobowościowe, środowiskowe i sytuacyjne uwarunkowania jej potrzeby oraz następstwa nieodpowiedzialnego rodzicielstwa.

Na koniec warto podkreślić, że jeśli kondycja rodzin pogarsza się, odbija się to ujemnie na funkcjonowaniu i losach zarówno młodego pokolenia, jak i całego społeczeństwa.

BIBLIOGRAFIA

- Albińska E. (2004), *Odpowiedzialność*, w: T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 3, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Bakiera L. (2003), *Rodzicielstwo a rozwój dorosłych w wieku średnim*, w: B. Harwas-Napierała (red.), *Rodzina a rozwój człowieka dorosłego*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Bielicki T. (2000), *Dziecko i wychowanie w pedagogii Jana Pawła II*, Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Bonhoeffer D. (2001), *O odpowiedzialności*, Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Bągiel J., Matyjas B., Segiet K. (2019), *Dzieciństwo – w stronę poznania, zrozumienia i zmiany*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Bągiel J., Matyjas B., Segiet K. (2022), *Rodzina – rodzicielstwo – odpowiedzialność. Perspektywa pedagogiki społecznej*, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Buren P.M. von (1960), *Responsibility in the christian ethics*, Dallas: Southern Methodist University Press.
- Dykcik W. (2010), *Odpowiedzialność człowieka w kontekście indywidualnym i społecznym*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego.
- Foucault M. (2000), *Filozofia, historia, polityka. Wybór pism*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Filek J. (1999), *Wolność i odpowiedzialność w działalności gospodarczej*, w: W. Gasparski, A. Lewicka-Strzałecka, D. Miller (red.), *Etyka biznesu, gospodarki i zarządzania*, Warszawa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi oraz Fundacji „Wiedza i Działanie” im. L. von Misesa i T. Kotarbińskiego.
- Gawlina Z. (red.) (2001), *Kształtowanie postaw czynnych i więzi środowiskowych*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Giza-Poleszczuk A. (2004), *Rodzina a system społeczny*, w: M. Marody (red.), *Wymiary życia społecznego. Polska na przełomie XX i XXI wieku*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Górniewicz J. (1997), *Kategorie pedagogiczne: odpowiedzialność, podmiotowość, samorealizacja, tolerancja, twórczość, wyobraźnia*, Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
- Ingarden R. (1989), *O odpowiedzialności i jej podstawach ontycznych*, w: R. Ingarden, *Książeczka o człowieku*, Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Ingarden R. (1994), *Studia z estetyki*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Izdebska J. (2000), *Dziecko w rodzinie u progu XXI wieku. Niepokoje i nadzieje*, Białystok: Wydawnictwo Uniwersyteckie Trans Humana.

- Jan Paweł II (1999), *Kobieta jest sercem rodziny*, przemówienie z 13 czerwca 1987 roku w Łodzi, „Wiara i Odpowiedzialność”, 8.
- Jedynak S., Kojkoł J. (2009), *Odpowiedzialność*, w: S. Jedynak, J. Kojkoł (red.), *Encyklopedia filozofii wychowania*, Bydgoszcz–Katowice: Oficyna Wydawnicza Branta.
- Jonas H. (1996), *Zasada odpowiedzialności*, Kryspinów: Wydawnictwo Platan.
- Konwencja o prawach dziecka, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych 20 listopada 1989 r. Dz.U. 1991 nr 120 poz. 526.
- Kopińska V. (2012), *Pojęcie wolności i jego teoretyczne konotacje*, „Kultura – Społeczeństwo – Edukacja”, 1.
- Kwak A., Pascall G. (2005), *Państwo a rodzina. Ocena i postulaty matek małych dzieci*, „Auxilium Sociale. Wsparcie Społeczne”, 33 (1).
- Marek-Bieniasz A. (2006), *Kategoria odpowiedzialności w myśli Alberta Schweitzera*, „Problemy Ekorozwoju. Studia Filozoficzno-Socjologiczne”, 1 (2).
- Martyniak K. (2021), *Odpowiedzialność rodzicielska. Relacje – bariery – wartości*, w: J. Brągiel, B. Górnicka (red.), *Rodzicielstwo – wybrane aspekty funkcjonowania*, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Melosik Z. (2017), *Neurotyczna tożsamość w kulturze współczesnej: neoliberalne rekonstrukcje*, w: A. Cybał-Michalska, M. Orłowska, M. Walancik (red.), *Młodzież – między partycypacją a (samo)wykluczeniem*, Dąbrowa Górnicza: Wydawnictwo Naukowe Akademii WSB.
- Michalak J.M. (2003), *Odpowiedzialność rodziców i dziecka w wychowaniu*, w: J. Wilk (red.), *W służbie dziecku*, t. 2, Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Michalik M. (1998), *O niektórych paradoksach odpowiedzialności*, w: A.M. de Tchorzewski (red.), *Odpowiedzialność jako wartość i problem edukacyjny*, Wrocław: Wydawnictwo Wers.
- Nowicka-Kozioł M. (1993), *Odpowiedzialność w świetle alternatyw współczesnego humanizmu*, Dąbrowa Górnicza: Wydawnictwo WSPS.
- Parsons T. (1972), *Teoria uwarstwienia społecznego w ujęciu analitycznym*, w: T. Parsons, *Szkice z teorii socjologicznej*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Słownik frazeologiczny języka polskiego* (1967), t. 1, red. S. Skorupka, Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Słownik frazeologiczny języka polskiego* (1968), t. 2, red. S. Skorupka, Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Sobol E. (2005), *Słownik języka polskiego PWN*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Sośnicki K. (1973), *Teoria środków wychowania*, Warszawa: Nasza Księgarnia.
- Wojtyła K. (1994), *Osoba i czyn oraz inne studia antropologiczne*, Lublin: Wydawnictwo KUL.

Wołoszyn-Spirka W.M. (1998), *Istota odpowiedzialności*, w: A.M. de Tchorzewski (red.), *Odpowiedzialność jako wartość i problem edukacyjny*. Wrocław: Wydawnictwo Wers.

Ziemska M. (1973), *Postawy rodzicielskie*, Warszawa: Wiedza Powszechna.

STRESZCZENIE

Dynamiczny rozwój współczesnego świata, wyznaczony globalnymi trendami, w tym także nowymi technologiami stawia przed pedagogiką i wychowaniem nowe zadania. Na plan pierwszy wysuwają się m.in. następujące zagadnienia: prawa człowieka, dialog międzykulturowy, godność, wolność, a także odpowiedzialność indywidualna i społeczna człowieka. Celem opracowania jest zwrócenie uwagi na kluczową kwestię, tj. odpowiedzialności, widzianej w perspektywie wychowawczej, ponieważ stanowi ona wartość w życiu każdego człowieka i społeczeństwa.

SŁOWA KLUCZOWE: odpowiedzialność, odpowiedzialność rodzicielska, wychowanie, dziecko

SUMMARY

Global trends determine the dynamic growth of the modern world as new technologies implicate new tasks for pedagogy and upbringing. To the foreground, they put the following issues: human rights, intercultural dialogue, dignity, and freedom but also individual and social human responsibility. The main reason for writing this paper is to bring attention to the vital issue of responsibility seen from an educational perspective. It is essential in individual and social life, especially when witnessing a deepening responsibility in a human environment.

KEYWORDS: responsibility, parental responsibility, parents, child, upbringing

KATARZYNA SEGIET – Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Pedagogika / Pedagogy

Przysłano do redakcji / Received: 15.05.2023

Daty recenzji / Revised: 16.05.2023; 16.05.2023

Data akceptacji do publikacji / Accepted: 31.10.2023